

ТРУДОВІ ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

В статті досліджуються роль і місце трудових прав в системі прав людини і громадянина. Вносяться пропозиції по удосконаленню норм проекту Трудового кодексу України, які закріплюють права працівників і роботодавців.

The article deals with the role and place of labour rights in the system of human and civil rights. Author gives the proposals for improving provisions of the draft Labor Code of Ukraine in the sphere of rights of employees and employers.

Права і свободи людини і громадянина є природними та невід'ємними, надані їй від народження, визнаються найвищою цінністю і не мають вичерпного характеру. Звичайно, вони не можуть бути природними, як, наприклад, частини біологічного організму людини. Але права і свободи людини і громадянина вважаються природними в тому розумінні, що організоване на правових засадах суспільство виходить із необхідності та доцільності визнання свободи людей та їх рівних можливостей, які не повинні залежати від неправових факторів і тому пов'язуються лише з фактом народження та існування людини. "Всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності та правах", – проголошує ст. 1 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року. Визнання правової рівності має глибокий гуманістичний сенс, а в практичному аспекті сприяє максимальному використанню людьми своїх здібностей, реалізації їх потенціалу як особистостей. З іншого боку, соціальна обумовленість змісту прав і свобод людини і громадянина передбачає певні обмеження їх здійснення, що залежать від можливостей суспільства, рівня його економічного, соціального, духовного і культурного розвитку. Права і свободи людини і громадянина є невід'ємними, оскільки становлять складову частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина як соціальна істота, що позбавлена прав, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, тому що не має можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. А в державно організованому суспільстві

правова характеристика особи покликана відігравати вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші аспекти життєдіяльності людини в її відносинах із суспільством і державою. Держава не дарує прав людині, а тому не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність.

Права і свободи людини – це її можливості щодо задоволення власних потреб та інтересів. Вони окреслюють певну сферу автономного існування індивіда, його життєдіяльності як члена суспільства. Ці можливості мають розцінюватися як своєрідні соціальні блага, зміст яких полягає у встановленні і гарантуванні певних меж свободи чи несвободи особи. Тому права і свободи людини і громадянина є органічною складовою частиною особистості як соціальної характеристики людини, входять до її структури. Вони формуються історично в ході розвитку людської спільноти, і тому на кожному історичному етапі існує більша або менша сукупність прав і свобод. Тенденцією їх становлення як інституту є поступове, але невпинне розширення надбання людини і громадянина за рахунок включення до їх переліку нових можливостей. Вони є надбанням людини і в тому розумінні, що не даруються державою, а здобуваються – на противагу авторитарним чи патерналістським запитам державної влади. Права і свободи людини і громадянина є необхідними для її нормального існування і розвитку. У екзистенціальному значенні вони складають такий елемент соціального буття людини, без якого вона не зможе існувати як суб'єкт суспільних відносин, бути соціально і юридично дієздатною, реалізувати свою життєву програму. Перелік реальних прав людини охоплює створення умов для задовільного існування і розвитку особи. Ступінь реалізації прав і свобод людини є показником рівня розвитку особи як суб'єкта суспільних відносин, дійсних соціальних можливостей людини.

У цьому аспекті слід зазначити, що права людини, як і будь-яке інше явище, характеризуються певними якісними та кількісними показниками. Якісні показники розкриваються насамперед змістом прав людини. Поняття змісту прав людини та поняття обсягу прав людини зустрічаються, наприклад, у ст. 22 Конституції України [9]. Зокрема, ч. 3 цієї статті закріплено, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав людини. Згадане положення є дуже важливим, оскільки в ньому

Конституція торкається проблеми обмеження прав людини. Адже звуження змісту і скорочення обсягу прав людини якраз і є основним наслідком їх обмеження. Взагалі, характеризуючи зміст прав людини, необхідно спиратися на філософську категорію змісту. Як відомо, з філософської точки зору, зміст – це певним чином упорядкована сукупність елементів і процесів, які утворюють предмет чи явище. Структура, як внутрішня впорядкованість, є необхідним компонентом змісту. Із зміною структури, організації суттєво змінюється зміст об'єкта, його властивості [1, с. 196-198]. Таким чином, центральним, стрижневим елементом змісту прав людини є її певні можливості – можливості діяти певним чином чи утримуватися від певних дій задля задоволення її потреб та інтересів [10, с. 189-194]. Як відомо із загальної теорії діяльності, останнє характеризується певними складовими, властивостями, рисами. До них належать: мета, предмет (об'єкт) діяльності, умови діяльності, способи (форми) діяльності, засоби діяльності, результат діяльності та інші складові [11, с. 7]. Величезне значення у цьому аспекті мають умови та засоби діяльності, оскільки саме ними зумовлюється реальність використання можливостей суб'єкта, тобто їх здійсненність. Як наслідок, поняття змісту прав людини прямо пов'язане з умовами та засобами, які забезпечують реалізацію можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її існування та розвитку. Таке розуміння розглядуваного поняття сприятиме дослідженню та оцінці міри (ступеня) реальності прав людини. Щодо кількісних показників прав людини, то вони повинні відображатися поняття обсягу прав людини. Кількість – це визначеність предмета, яка характеризує його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву тієї чи іншої властивості [12, с. 158-159]. Звідси, обсяг прав людини, як і будь-яка кількість, визначається за допомогою певних одиниць виміру: кількості певних можливостей варіантів поведінки, кількості часу, кількості благ, розміру пільг. Одиниці виміру кількості (обсягу) прав людини не можуть бути універсальними, однозначними, однорідними для всіх і будь-яких прав людини. Характер таких одиниць виміру зумовлюється насамперед змістом можливостей, які відображено відповідними правами, а також особливостями носіїв прав та специфікою об'єктів цих прав. З огляду на викладене розуміння, змісту прав людини і обсягу прав людини співвідношення цих параметрів може відображатися таким положенням: звуження змісту прав людини неодмінно тягне за собою і звуження їх обсягу.

Права і свободи людини і громадянина мають бути загальними і рівними для кожного. Права людини є загальними в тому відношенні, що вносять у суспільне життя єдиний вимір, який охоплює значну кількість, а в ідеалі – всіх людей як учасників суспільних відносин. К. Ясперс у цьому плані виокремлював три можливі типи соціальності і, відповідно, три способи організації суспільства: а) на засадах приватного інтересу ізольованого індивіда; б) органічну цілісність людей, об'єднаних на національних чи духовних засадах; в) формально-правову організацію, де кожен розглядається лише в тому вимірі, в якому він рівний будь-якому іншому [13, с. 14]. Досліджуючи означену особливість прав і свобод людини, слід уточнити й певні відмінності, які існують між явищами, а відтак і поняттям "права" і поняттям "свободи". Їх єдиним знаменником є те, що вони являють собою певні можливості, необхідні для задоволення певних потреб та інтересів людини. "Але хоча поняття прав людини і поняття свобод людини відображають людські можливості, – справедливо зазначає О. В. Бермічева, – вони є різними явищами" [14, с. 44]. Вони розрізняються, головним чином, за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Особливо відмінність між ними проявляється в формально-юридичному плані. Адже права людини, як правило, можуть бути здійсненими за наявності спеціальних юридичних засобів, "механізмів" [15, с. 152]. Так, право на працю, право на освіту, право на соціальне забезпечення не можливо реалізувати, якщо не встановлено відповідної юрисдикційної процедури. Водночас, свободи людини в багатьох випадках можуть бути здійсненими і без такого втручання держави. Тут місія держави полягає в охороні, непорушваності й захисті цих можливостей людини: свобода слова, віросповідання, вибору місця проживання. У даному ракурсі ми погоджуємося зі спостереженнями П. М. Рабіновича, що переважна частина статей, які закріплюють права і свободи, розпочинається так: "гарантує кожному" чи "кожна людина має право" [5, с. 7].

Узагальнення основних (загальних) ознак прав і свобод людини дозволяє визначити їх поняття як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання.

Підводячи підсумок, зазначимо, що трудові права є самостійною групою прав у системі прав людини і громадянина. Їх важливість для людини підтверджується й нормами Основного Закону

України, які стосуються можливостей людини в сфері застосування своїх здібностей до продуктивної, творчої праці. Обґрунтовано пише з даного питання О. Ярошенко: "Чинна Конституція України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав і свобод людини і громадянина в усіх основних сферах людської діяльності – політичній, економічній, соціальній та культурній. Крім багатьох інших, у ній закріплені основні трудові права особи, які відобразили головні принципи трудового права як галузі права" [16, с. 75]. Основними правами, які входять у цю групу прав людини, є наступні з них: а) право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, обирати рід занять та професію; б) право на належні, безпечні та здорові умови праці; в) право на своєчасне одержання заробітної плати не нижчої від визначеної законом; г) право на захист від безробіття; д) право на захист своїх прав через механізм індивідуальних та колективних трудових спорів із використанням установлених законом способів їх вирішення, включаючи право на страйк; є) право на соціальний захист; ж) право на відпочинок; і) право на отримання заробітної плати.

Трудові права слід віднести до основних, здебільшого активних та індивідуальних прав. Вони є основними, тому що безпосередньо торкаються життєзабезпечення людини чи громадянина. Право на працю передусім пов'язане з правом на життя і правом людини на самореалізацію. Людина не може жити без їжі, одягу, помешкання. Усі ці предмети вона отримує внаслідок праці. І це відбувається з тих часів, коли люди ще не були організовані в державу, яка мала б згідно з позитивістською теорією дарувати їм право на працю. Відтак, право на працю – це природне право людини і прямо пов'язане з правом на життя. Прикметно, що ще Ш. Фур'є на початку XIX ст. в "Теорії всесвітньої єдності" (1822р.) писав про право на працю як про первісне право людини, без якого інші права не мають сенсу. Він аргументовано доводив: "Ми провели сторіччя в смішних суперечках про права людини, не попіклувавшись про пізнання найбільш важливого права на працю, без якого інші права нічого не варті... Наші письменники забули дати визначення та визнати вирішальним право на працю, без якого інші – тільки жорстока насмішка" [17, с. 17]. Даного положення дотримувались й інші філософи тих часів [18, с. 88]. З огляду на це, не можна погодитись з О. Ф. Скакун, що всі трудові права слід віднести до прав людини другого покоління [2, с. 196]. Безпосередньо право на працю ми відносимо до природних, невід'ємних прав першого покоління,

тоді як усі інші трудові права, що випливають з права на працю, можна віднести й до категорії прав другого покоління. Як ми вже зазначили, за способом здійснення трудові права здебільшого відносяться до активного типу, адже реалізація права на працю та й більшості інших трудових прав потребує вчинення громадянином чи працівником активних дій: для працевлаштування на роботу він мусить звернутися до роботодавця чи служби зайнятості, для реалізації права на відпочинок він повинен у встановлений відтинок часу не виходити на роботу, для захисту своїх трудових прав він має звернутися до спеціально уповноважених на розгляд трудових спорів органів.

Література:

1. Керимов Д. А. Философские проблемы права. – М.: Мысль, 1972. – 470 с.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консул; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704с.
3. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. – СПб.: "Юридический центр Пресс", 2003. – 430с.
4. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. – М.: Наука, 1979. – 365с.
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України. – Х.: Право, 1997. – 84с.
6. Теория государства и права / Под ред. В. К. Бабаева. – М.: Юрист, 2002. – 592с.
7. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672с.
8. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. – М.: Юрист, 1998. – 416с.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
10. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. – СПб.: "Юридический центр Пресс", 2003. – 430с.
11. Маркарян Э. С. О научно-интегративном значении понятия "деятельность" // Понятие деятельности в философской науке: Сб. науч. тр. – Томск, 1978. – С. 3-8
12. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. – М.: Наука, 1979. – 365с.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 294с.
14. Бермічева О. В. Соціальна функція держави в Україні: Дис... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – 188с.

15. Конституція України – основний закон суспільства і держави і громадянина в Україні: Науково-метод. рекомендації / І. Ф. Надольний, Т. О. Мандебура. – К.: Ін Юре, 1997. – 180с.
16. Ярошенко О. Конституція України – основна засада регулювання трудових відносин // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 75-81
17. Фурье Ш. Избранные сочинения. – М.: Наука, 1954. – Т. 3. – 525с.
18. Кучинский Ю. Права человека и классовые права. – М.: Наука, 1981. – 362с.

*Лазор І. В., Східноукраїнський національний
університет ім. В. Даля*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Исследованы содержание, значение дисциплины труда в условиях рыночных отношений. Проанализировано правовое регулирование дисциплины труда по украинскому трудовому законодательству, обоснована целесообразность и направления его систематизации. Исследован правовой опыт регулирования дисциплины труда в зарубежных странах и обоснованы предложения по использованию этого опыта в отечественном трудовом законодательстве.

The content, the significance of discipline in the labour market conditions are explored. The legal regulation of labour discipline in the Ukrainian labour legislation is analyzed, expedience and direction of its systematization are investigated. The experience of legal regulation of labour discipline in foreign countries is explored and proposals for the use of this experience in domestic labour laws are investigated.

Вдосконалення законодавства про працю й дисципліну праці, як одного з важливих інститутів галузі трудового права України, є однією з нагальних потреб сьогодення. Особливе місце у цьому процесі належить систематизації нормативно-правових актів, що регулюють дисципліну праці та творче використання зарубіжного правового досвіду при розробці та прийнятті нових правових норм у цій сфері. Вдосконалення та систематизація законодавства з дисципліни праці має на меті стабілізацію правопорядку у сфері трудових правовідносин, перетворення нормативно-правового регулювання